

Коротко про автора**ІРИНЕЙ НАЗАРКО**

Іриней Назарко (1905—1976) — відомий як історик української церкви і, зокрема, як автор однієї із найбільших і найгрунтовніших монографій про святого князя Володимира Великого.

Народився на Тернопільщині. Належав до чернечого чину св. Василя Великого. Тривалий час очолював "Марійське товариство молоді" у Львові, пізніше редагував журнал "Світло" в Торонто, написав ряд грунтовних праць з історії української церкви. Працював як генеральний консультант чину о.о. Василіан, відомого в усьому україномовному світі своїми науково-дослідними працями і численними науково-популярними виданнями.

Монографія Іринея Назарка належить, певно, до найкращих праць про Володимира Великого. Тут подаємо заключний розділ із її праці, зберігаючи всі мовно-стилістичні особливості авторського тексту.

Л а т о л і ї К а м і н с ь к и й
з ІСТОРІЇ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ УКРАЇНСТВА
(Комплекс провінційності та його відгомони)

Слабкість української політичної ментальності ще донедавна проявлялася у її комплексі, який був прямим наслідком недостачі власної психологічної центрості. Не маючи власного національного орієнтира, твердої впевненості та віри в себе самих, ми не раз шукали психологічної та політичної точки опору поза собою. Тут не місце сьогодні шукати історичного коріння цього явища, чи то у татарському лихолітті, чи інших кризових і об'єктивних обставинах. Справа таких шукань завела б нас настільки далеко в історію, а це не є нашою метою. Тому обмежимося до стверджень самих наслідків і їхніх імпікацій для нашого сучасного і майбутнього. Тим більше, що коріння цього комплексу треба шукати, на нашу думку, не в самих лише історичних катаклізмах (інші народи їх теж мали), але й у цілому світосприйманні українця. Нам, наприклад, здається, що варязька теорія постання київської держави — це не тільки історіософічна, як радше психологічна категорія. Бо навіть і тут ми резигнували із власної політичної центрості, перекидаючи її на варягів, а себе ставили в позицію етнічної маси, з якої щойно чужинець зміг сформувати державу.

Цей комплекс провінційності, до речі, не є однобічним в сенсі лише якогось одного свого цілеспрямування, але проходить по всіх лініях нашого відношення до довколишнього, біжчого і далішого оточення. Він стосується різних чужосторонніх чинників та віливів і гама наших відповідних відлунь дуже широка. Виявляється цей комплекс, наприклад, не лише у відношенні до росіян, чи німців, але теж до Захід, як комплексного поняття, чи поодиноких його ділянок. Складається враження, що, наприклад, недооцінювання власного і ставлення на перше місце чужого у побуті та техніці не є так об'єктивним наслідком того, що Захід кули скоріше пройшов індустриальну і технологічну революцію, але радше походить з чисто психологічного комплексу певного недовір'я до себе самих. Одним словом, є глибока "психологічна правда" у Шевченковім "нехай німець скаже".

Але повернемося до комплексу провінційності в політичній площині. Застерігаємо, що не йдеється тут про зумовлену обставинами таку, чи іншу орієнтацію на чужі сили у зовнішній політиці, як це було,

наприклад, у випадку Хмельницького, чи Мазепи, або противника останнього Петрика Іваненка й інших.

Отже мова не про опертя на чужі чинники, яке виходило із вимог власної суверенної політики, навіть, якщо його такий чи інший варіант не завжди й можна було оправдати з історичної перспективи. В названих діячів нашої історії це не було почуття провінційності, коли вони шукали пілтимки в одного сусіда проти другого, бо вони це робили згідно з власною державною рацією і для неї, хоч могли при тому помилитися у пілборі союзників, практичній дипломатичній грі і т. п. Так, наприклад, можна робити закиди Хмельницькому, що він нелоочінював московську загрозу, що його орієнтація на царя (нехай і примусова) історично себе не віправдала, значить була помилкова і т. п. Але в цьому не можна лошукуватися браку суверенного політичного думання. Є різниця між ним, а тими із козацької старшини, які від самого початку рвалися “під царя православного” і які опісля помагали москалям тероризувати власного гетьмана, наслідника і сина Богдана — Юрія Хмельницького та примусили його 27 жовтня 1659 року прийняти новий “переяславський договір” продиктований російськими боярами.

Можна закидати Мазепі політичну короткозорість у його війні проти Кримської орди і її союзника та Мазепиного суперника — Петрика Іваненка, бо в кінці кінців перемога над ними означала закріплення Росії над Чорним морем. Але можна теж добачуватися в цьому і політичну далекозорість, якщо прийняти, що Мазепа пілтимував чорноморську політику Москви із тим розрахунком, що в майбутньому він відрівтесь від царя. Іншими словами, коли він бачив у цьому закріплення власної української позиції над Чорним морем, у майбутньому. Тим більше, що будучи ще в злагоді з царем і допомагаючи йому здійснювати його чорноморські плани, Мазепа лбав про те, щоб Україна мала з них якнайбільше користі.

Петрові Іваненкові можна робити закид, що його орієнтація і ставка на Кримську орду була нереальна, бо Кримська орда не була заінтересована в існуванні української держави, але не можна йому відмовити суверенного політичного думання, коли у договорі з ханом говорилося виразно про те, що “князівство київське і чернігівське з усім військом запорізьким і народом малоросійським має бути незалежне при своїх вольностях...”

Виговському можна робити закид за його внутрішню політику і польську орієнтацію, Дорошенкові — за татарську і т. д. Але у всіх них, як писав сучасник Виговського, “була найвища рація: не бути ані під королем, ані під царем і вони сподіваються здобути це, зволічи і лякаючи короля царем, царя королем”

Очевидно, що у цьому борсенні між Варшавою, Москвою і Кримом теж бувало різно, бо, зрештою, сам факт постійного маневрування і переключування виходив таки із слабості власного політичного центру. Але, тим не менше, ні Мазепи, ні Петрика Іваненка, ні Дорошенка, ні інших ім рівних, не можна, самозрозуміло ставити поруч кочубеїв мартинів пушкарів, яковів барабашів, петрів суховіїв, михайлів ханенків, і передусім таких “класичних” представників політично-національної провінційності і холуйства, як Павло Тетеря (1661—1665) й Іван Брюховецький (1663—1668).

Про Тетерю історія занотувала, що він “не навчився шанувати гетьманської гідності і в покірливості до поляків ішов так далеко, що Україну звав польською провінцією, а короля природним власним паном...” А для Брюховецького взагалі “було незрозумілим стремлення до власної держави і він заявляв себе прихильником підданства цареві без ніяких застережень” “Мене ні страх, ні ласка неприятеля ні меч, ні вогонь від православного і єдиновірного монарха нашого розлучити не може”

Перестрибнім кілька століть і почитаймо чоловитні заяви вірності і лояльності російському “старшому братові” і ЦК КПРС та його гене-

ральним секретарям київських бонзів і побачимо, що властиво нічого не змінилося. Це остаточний, найбільш нікчемний результат комплексу провінційності, або комплекс провінційності у своїй крайності. Але були і є й легші форми його вияву, часто не менш значимі своїми трагічними наслідками для долі народу. Ціла концепція автономізму від Дем'яна Многогрішного й Івана Самойловича до історії трьох універсалів 1917—1918 рр. — це іншо інше, як вияв комплексу політичної провінційності. І все це дістється після гіркого досвіду Дем'яна Многогрішного (якого, до речі, ув'язнила була власна старшина і підіслала до Москви, звідки після довгих допитів і тортур цар заслав його у Сибір), Самойловича й ін., чи вкінці досвіду М. Грушевського і Центральної Ради з Керенським і Скрипника та Шумського з Леніним і Сталіним*

Якраз концепції автономій, федерацій і т. п. с яскравим виявом психологічної недорозвиненості нашого політикуму, якому просто бракувало рішучості, відваги і самопевності долумати державні справи на даному етапі "до краю". Очевидно, що є при тому різниця, коли політичний мінімалізм виникає в силу обставин, яких не оминути, як наприклад, у випадку Самойловича, коли у наслідок польсько-російського миру 1686 р. Польща забрала Правобережжя і він мусів на це погодитися. Але й тоді, для своїх він заявляв, що "не так воно станеться, як Москва у своїх умовах з поляками постановила — зробимо так, як нам треба". Але с зовсім щось іншого, коли з "власної волі" чекається місяцями на проголошення незалежності і тоді вже коли чужий центр властиво до цього посередньо змушує. Є різниця теж між коментарем Самойловича до польсько-московської угоди з 1688 р. і, наприклад, Варшавським договором та виливаючою з нього постанововою центру УНР у Варшаві до українського політикуму в Західній Україні в рр. 1920—1939.

Це часте пов'язання себе з чужим центром і шукання точки опору поза собою, це якесь дивне підковір'я до себе самих і преференція для несвого — є, очевидно, нічим іншим, як аплікацією звичайного комплексу меншевартості в політиці. Яким ненормальним є цей стан психологічної недорозвиненості, може зілюструвати нам, як контраст, одна з постанов первісної конституційної умови т.зв. у маленького швейцарського народу з 1291 року. В четвертому пункті цього документу говориться про поладнання спорів між громадянами союзу і стверджується, що їх має розв'язувати окремий "роз'ємний суддя". Але цим суддею не може бути "цеї, хто за будь-яку ціну хотів би цей уряд купити, або хто не є нашим мешканцем та земляком"¹. Звернім увагу на пілкresлення того факту, що тільки свій мешканець, тільки свого роду людина, може бути обрана на суддю і що тільки такому судді "можна повинуватися", а не чужинцеві. Бо, як пояснює Франціска Баумгартен, покликання чужинця до такого уряду означало б, що треба повинуватися чужинцеві "тобто згинатися під чужим ярмом". А це було ще до прийняття швейцарської ментальності. Порівнямо це із нашим нахилом до запрошування до себе всяких "варягів" і всі коментарі будуть зайві.

Між іншим, Баумгартен називає вище згаданий швейцарський Бундесбріф "не тільки політичним, але теж психологічним документом першої важі"². Важко з нею не погодитися.

При відсутності політичної центрості немає і властивої політичної еліти. Прикметою політичної верстви є те, що вона сама творить осередок політикуму і думає та говорить для цілого народу і цілої території, якої є виразником. І ще треба додати: для якої вона є авторитетом. А тому партікуляризм, отаманщина, "політичне" землячество і "пашківські республіки" — це логічний наслідок комплексу провінційності.

Цього комплексу не можна усунути, нейтралізувати, чи "компенсувати" шпучним комплексом вищості через суб'єктивне і чисто емотивне пониження чужого. Ані не стане тут в допомогу упрощене генералізування в роді того, що раз російська політика є реакційна, шовіністична і

безпринципна, то й такою мусить бути, наприклад, російська культура, письменство і мистецтво. А на жаль багато чого із цього пропонував у свій час Дмитро Донцов. Очевидно, що тут можна дошукуватися чисто суб'єктивних особистих мотивів. Виріши в російській політичній школі, він поціни все її осудження, зберіг саму її методику і логічно йшов до краю по лінії заперечення, мабуть, і не відчуваючи, що таке спрямування безпомісно тільки послаблювало його аргументацію. Але незалежно від цього, Дмитро Донцов мав і має незаперечну і величезну заслугу, як той, який спромігся започаткувати прочищення українського політичного ґрунту від намулу малоросійської провінційності. Щоправда, вже перед ним Михайло Драгоманов закликав "не бути прихвostenями москвинів" і поставив виразно постулат того, що "брак національної незалежності є головною причиною тої недуги, яка підриває всі зусилля українського народу до своєї економічної й духовної емансидації"³ Тим не менше, однак, якраз Донцов зумів і з ще більшою виразністю і гостротою вказати на всі варіанти комплексу росіянства, відлив якого ще довгими роками, якщо не десятиліттями буде тяжіти над ментальністю українця.

Хиба Донцова була однак в тому, що, прочистивши ґрунт, він намагався на добре розораному полі посіяти новий політичний плід, який хоч нав'язував на словах до історичних традицій українського народу і його героїчної психології з минулого, на ділі зводився до засіяння чужого українській ментальності тоталітарно-орденівського однобічно волюнтаристичного й іrrаціонального політикуму.

Як панацею на малоросійство і холуйство висував Донцов відродження українського шовінізму в його найбільш крайніх примітивних, емотивних формах, в якому навіть поняття того, що Валентин Мороз називав за Лесею Українкою, "одержимістю", тобто місійним політичним апостольством, було зведене до спрощених фразеологічних формулювань.

При тому, у своєму фанатичному захопленні тоталітаризмом предметом своїх атак зробив Донцов чомусь в першу чергу того ж самого Драгоманова, який якраз перший — за словами Ю. Охримовича — зумів "зробити українство рухом політичним та переконати сучасників і нашадків, що тільки шляхом політичної боротьби український народ може здобути собі національне виховання..."⁴ І це, мабуть, тому, що саме Драгоманов зумів поєднати в своїй концепції "постулат соціально-економічної політики в лусі новочасного демократизму" з "домаганням політичного характеру для всякої національної емансидації". У висліді важко не погодитися з оцінкою стосованих писань Донцова О. Бочковським, який називав його "Націоналізм", "спробою націософічного обґрунтування цієї нової націоналістичної віри", яка зводиться до фанатичної "драгоманофобії" О. Бочковського, який називав її "психологічно не ливна та фанатична "драгоманофобія" цього українського націоналізму: адже ж автор "Чудацьких думок" і "Листів на Наддніпрянську Україну" "був найяскравішим представником та ідеологом націоналізму 19-го століття"

Заперечуючи повністю Драгоманова, Донцов і тут йшов по рейках російської політичної школи, визнаючи лише здегенерований тоталітарний націоналізм, що його Бочковський, між іншим, називав, "всенационалізмом"⁵

Цей же автор називає тоталітарний націоналізм "протидемократичним, протигуманітарним, протисуспільним та безморальним"

Залишаючи тоталітаризм на боці і вертаючись до розправ Донцова з Драгомановим, треба однак підкреслити, що без найменшого сумніву, Донцов куди гостріше і ясніше сформулював незалежницьку концепцію українського народу, і це є його величезною заслugoю, незалежно від його захоплення "всенационалізмом". Власне слабістю Драгоманова було те, що він не визначив категорично самої форми політичної незалежнос-

ті нашого народу, чи, як писав Ю. Охримович, "не лишив нам ясної національно-політичної максимальної програми" заявивши себе радше прихильником "переміни Росії на вільну федеральну державу" хоча їй висував іншу альтернативу, а саме "коли є сила, вирватися із стін Росії та її заложити власну державу, але змагати до цього ділом, як поляки, а не молоти про це язиками в чотирьох стінах"⁶

Головним недоліком Донцова було те, що, намагаючись накинути українському націоналістичному рухові в 30-х роках скросний на західний зразок тоталітаризму і примітивний волюнтаризм, він на ділі, знову ж орієнтував нас на чужий маяк. При тому він робив це в такий спосіб, що згори відкидав наші власні здорові політичні традиції київської і гетьманської доби, які не підходили йому у його тоталітаристичні формули. А до того він пропонував один із найгірших маяків орієнтації, який взагалі можна було подумати, і політичної і світоглядово-філософічно. Що таке був гітлеризм і фашизм — не потрібно з'ясовувати і на яких "осягах" західної політично-суспільної філософської думки воїни базувались, теж відомо. Це привело до одного з найбільших парадоксів у розвитку нашої політичної думки в тому часі. який полягав у цьому, що Донцов, як один з найсильніших і найбільших голосних речників власної політичної підметності і центровості, одночасно, через пов'язання їх із тоталітаристичною філософією, мимоволі спрямовував нас в напрямі іншої "провінційної орієнтації", а саме тоталітаристичного Заходу. І логічно у висліді донцовський "Вісник" возважав французького квіслінга Делярока, бельгійського Дегреля і їм подібних.

Справа в тому, що треба розрізняти між дипломатично-політичними заходами по лінії Берліну і Риму, як спробою використати їх у власних визвольних плануваннях, і світоглядово-ідеологічною орієнтацією на них. Коли в першому випадку можна оправдати такі, чи інші пошуки відносно антиверсальських сил, то в другому цього аж ніяк не можна робити. Німеччина й Італія були цими потугами, які були заінтересовані у розвалі версальської системи. Ми теж були за її розпад і в тому відношенні ми мали вкалькульовувати німецьку й італійську зовнішню політику, чи взагалі політику, осі під умовою, що вона буде нам прихильна. Але це не мало нічого спільногого з програмовою ідеологічною системою, яку ці антиверсальські сили заступали. І всяке поєднання чисто силових калькуляцій із світоглядово-програмовими було більш ніж шкідливим. Без сумніву, що Донцов не був одиноким, хто силово-політичну ставку на Берлін підбудовував, чи наверствовував "ідеологічно", але безперечне те, що саме він силою своєї емотивної псевдоаукціонової аргументації чи не найбільше до цього причинився. Не в ілюс йому теж, наприклад, той факт, що якраз напередодні війни 1939 р. з'явилася була у "Віснику" що його редактував Донцов, виразно сутєстивна стаття з інтерпретацією відомого місця у "Майн кампф" Гітлера про Україну як німецький "Лібенсраум". В ній, скований ідеологічним, автор доводив, що в 20-му ст. колонії взагалі не виліковуються і що Україна має для німців вартість хіба що тільки торговельного партнера. А тому, мовляв, якраз її треба так розуміти стосовне висловлювання Гітлера.

Не можна сказати, що Донцов і його послідовники зовсім нехтували власними українськими джерелами нашої політичної традиції. Вони вибирали багато чого із неї, але лише таке, що вкладалося і пасувало у їхній "ідеологічний" контекст, часто вириваючи, "інтерпретуючи", переставляючи і просто нагинаючи чи то поодинокі історичні постаті, чи події, чи факти. А одночасно вони цільово нехтували і заслужували ті злорові елементи традиційного українського демократизму, які якраз повинні були лягти в основу відродження нашої політичної думки. Так, наприклад, наші старі інституції виборності, віча, правовості і т. д., або взагалі не бралися до уваги, або трактувалися як прояви слабості, суспільної гнилості, опортунізму, браку суспільної мужності тощо. В основ-

ному, однак, приводилось "на свілка правди" упрощену "філософію" Макіавеллі, Ніцше, Шпенглера, Сореля і їм подібних у селективному укладі, пригожому для виголошення мітингових гасел, а не програмового думання. Шкода із цього була очевидна. По-перше, як ми вже вище згадали, хоч може й несвідомо, Донцов і його однодумці допомагали творити не що інше, як ще один комплекс провінційності — тим разом західний — і то такий в його найгіршому виді.

Але ще більш шкідливим для розвитку політичної думки і практики було те, що Донцов намагався перенести на український ґрунт методику і стиль російського політичного життя, яке визначалося екстремістю, нетolerантністю, догматизацією, виключенням всякого компромісу і співпраці. В тому відношенні Донцов був типовим продуктом і представником російської політичної школи, точніше репрезентантом політичного думання російської зрадикалізованої інтелігенції 19-ого ст., яка зуміла навіть лібералізм поставити ногами і перетворити його на ще одну крайню і зовсім неліберальну політичну течію. Звідси теж виключна догматизація політичних постулатів у Донцова на взірець російської інтелігенції минулого сторіччя. Про неї, до речі, Тібор Шамуслі писав у своєму есеї "Інтелігенція і революція" ("Новий колокол"), що її "догмами були крайність поглядів, нетерпимість, максималізм, непримиримість до існуючого устрою, доктринерська віра в теорію, ідеалізація насилля, віттаність революції і нерозбірливість у засобах для досягнення цілі". Все це було в порядку, як довго воно відносилося до царського режиму і все не є гаразд, як довго воно стосується ворога в тотальній війні з ним, але горе спільноті, яка починає керуватися такими догмами у власному вітутрішньому житті, по відношенні до своїх компатріотів. А власне застосування того рода "догм" між самими українцями якраз і проповідувало Донцов.

У цьому ж есеї Шамуслі писав, що "російській традиції було зовсім чуже поняття політики, як мистецтва можливого. Вірна своєму середовищу, яке її виховало, інтелігенція бачила свою місію в досягненні абсолютної свободи, абсолютної рівності, абсолютноого щастя. Ніщо менше, ніж абсолют, не можна було брати до уваги..." І тому "з виїмком порівняльно невеликого бакунінського напрямку чистого анархізму, всі основні руські ідеологічні і соціальні течії були статистськими і авторитарними"

Цей крайній абсолютистський підхід до всього, який ішов по лінії "чорне — біле" в напрямі непримиримого розподілу власного суспільства на два ворожі табори, Донцов хотів прищепити українському політичному думанню. Не випадково, напр., він "догматизував" і "ідеологізував" в упрощених крайніх термінах навіть саме поняття революції, так само, зрештою, як це робили російські радикальні кола 19-го ст. включно з повторенням гасла Чернишевського "чим гірше, тим ліпше!"

Намагаючись накинути нашому політикуму цей лух статизму і авторитаризму, Донцов автоматично шукав його речників теж і на Західі, що на цього він формально орієнтував нас. Дивним дивом, людина його калібра не бачила, що окцелінгальзм, західна культура і західний політикум — це не авторитаризм, еклювізм і тоталітаризм, а на-впаки — демократизм, національний солідаризм, гуманізм, внутрішній компроміс. І декламуючи весь час про Захід і протиставляючи його російському Сходові, він не відчував, що властиво він орієнтував наше політичне думання не на Захід, але на "західний" відповідник російського тоталітарного політикуму. Тобто "орієнтував" нас на щось, від чого "хотів" відрвати і себе і своїх земляків.

По-друге, через перенаголошення чисто емотивних волюнтаристичних елементів і знецінення інтелекту, Донцов спихав нашу ментальність далі у стан однобічної недорозвиненості і незавершеності. І то в той час, коли нам, зокрема, було потрібно не тільки самої волі, хребта і ненависті до ворога, але передусім політичної візії, раціонального планування й аналітичного думання... Ми не можемо собі дозволити

на такий "люксус", як зведення цілої боротьби до кількох спрощених гасел і гарячих стверджень фразеологічного порялку. Власне Донцов більше, ніж будь-хто інший спричинив запровадження у нашій політичній публіцистиці упрощеної фразеології, яка мала заступити всяке глибше політичне думання і концептування. Замість твердого і холодного раціонального значення проблем і шукання відповідних розв'язок, він пропонував голі фрази, закутані у містичну жорстокості, іrrаціоналізму, сліпої волі, реакційного консерватизму та леневого макіавелізму. При тому ані він, ані ті, що його слухали, не здавали собі справи із цього, що політичних реалітетів і твердого передумання проблем не замінити фразами. І рекламивали ці фрази так довго, аж поки не перейшли Збруч в 1941 році і не вларились головою об дійсність. Щойно тоді дісталося приступити до переоцінки дотеперішніх програмових "канонів" і їх ревізії. Але це лише якоюсь мірою рекомпенсува-ло ті втрати, які принесла нашому політичному думанню тоталітарна за-хідна орієнтація. І в тому відношенні Донцов відіграв головну роль, як той, що затримав розвиток власної політичної творчої думки на багато років. Щойно мусіли прийти Полтаві і Горнові, щоб її знову штовхнути вперед.

Вищесказаним ми аж ніяк не хочемо знецінювати волевого чинника в боротьбі і в політиці взагалі. Ані теж не збираємося заперечувати певних заслуг Донцова у наголошенні фактора волі в політикумі. Зовсім навпаки. Якраз українцям потрібне постійне наголошування і гартування волі, при їхній часто розхитаній і безвольній ментальності. Зрештою елемент волі є самозрозумілим інтегральним елементом психологічної дозріlostі і політичної культури кожного народу. Справа однак в тому, що Донцов своїм "культом волі" звів це поняття до чисто іrrаціонального і "звіриного", сліпого фактора та перенаголосив його однобічно за ціну недоналаговання політичного розуму. Йдеться бо тут не про якусь неосмислену, сліпу і припадкову функцію людської психіки, але її цілес-прямований, свідомий вияв в тому сенсі, як його визначив К. Г. Юнг. Він писав, що "під волею розумію суму психічної енергії, яка стойть до диспозиції свідомості. Відповідно до цього, акт волі означає енер-гетичний процес, викликаний свідомою мотивацією. Тому я не назував би психічної дії, зумовленої несвідомими мотивами, вольовим актом. Воля є психічним феноменом, який завдає своє існування культурі і моральному вихованню, і який у великій мірі є відсутнім у примітивній духовості".

До речі, сугестивність спрощеної аргументації і розумувань та еклектичних комбінацій Донцова були дуже ефективними у поширенні його впливів серед західноукраїнської молоді 1930-их років. І це неза-лежно від того, що в пізніших оцінках самих націоналістів його писання дістали доволі критичну оцінку. Так, наприклад, Лев Ребет, краєвий провідник ОУН, так писав про "Націоналізм" Донцова: "Бронура ця (видана 1926 р.) була написана в публіцистичному стилі, і поза критикою просвітянства в нашій літературі та політиці вносила мало конструктивного до питання теоретичного обґрунтування націоналізму". Але одночасно Донцов вільшив на тодішню молодь головним чином своїми статтями в редактованому ним "Літературно-Науковому Віснику" а опісля у "Віснику". І треба визнати, що його статті сприймалися зде-більша в цілому і безkritично, незважаючи на те (а може саме тому), що цей темпераментний публіцист часто переяскравлював справу, малюючи все тільки чорними фарбами".⁸

Причиною цього було не тільки красномовство, стиль і цитувальна бомбастика та популярність його простих гасел та концептів на тлі загальної фешенебельності тоталітарних рухів. Сприяв цьому також той факт, що писання інакшедумаючих мислителів типу Старосольського, Липинського, Коберського, Назарука й інших не сприймалися менталь-но тодішньою молоддю, яка радше підбирала в них лише те, що їй було

потрібне та входило у її власну форму. Зрештою, як писав Лев Ребет: "Його (Донцова) противники були такі слабі в порівнянні з його блискучим тоді пером, що навіть безумовно справедливі закиди на адресу Донцова, як от широко ним уже тоді практиковане несумлінне цитування чужих думок, не були в силі надщербити його авторитет. "Вісник" Донцова був читаний націоналістичною молоддю, так би мовити, від дошки до дошки і він мав великий, і добрий і лихий, вплив на формування її політичного обличчя, хоч він "ніколи не був пов'язаний організаційно з ОУН"⁹

Сприяла такому станові теж ментальна настанова тодішньої молоді, яка не виказувала особливих заінтересувань теоретичними поглибленими політичної освіти і замість цього ставила акцент на чин, з якої і виникла було ціла концепція "перманентної революції" Лев Ребет пише про цей стан наступне:

"...молоді студенти взялися самотужки творити визвольну концепцію, взоруючись на прикладах інших революційних рухів, насамперед ірландського, а далі — польського і російського... Головним поштовхом поступування було бажання чину... Складні питання нашого визволення були ясно і розумно поставлені тільки там, де йшлося про болючі питання дня, про відсіч ворогові, про заперечення системи поневолення і т. д. Конструктивна сторона визвольної програми, поза ясно поставленим питанням державної самостійності і соборності, була, коли не рахувати загальних програмових постанов, слабо опрацьована. Деякі зусилля були зроблені в напрямі ідеологічного обґрунтування українського націоналізму, але крім кількох статей д-ра Ю. Вассияна в "Розбудові нації" ці зусилля ефекту не дали" А далі: "Паралоксальним для всього націоналістичного руху у Західній Україні було те, що про основне питання цього руху, про їдею нації написав солідну, науково обґрунтовану і тільки в кінцевому розділі непотрібно доктринерську книжку старий соціаліст і приятель молоді, проф. В. Старосольський ("Теорія нації", Віденсь. 1922). Серед націоналістів у той час не було (поза, може, єдиним Вассияном) не тільки кваліфікованої до такої праці людини, але взагалі розуміння потреби написати щось основоположне і солідне. Дійшло до того, що в 1939 р. з'явилися дві малі брошурки про націю О. І. Бочковського ("Народження нації" "Життя нації") у видавництві "Каменярі" ОУН не спромоглася на щось подібне. Теж "Націократія" М. Сціборського не виповнила, на жаль, прогалини"¹⁰

До речі, ця прогалина існувала не лише на націоналістичному, але якоюсь мірою й на інших подвір'ях. Ані демократично-легалістичні кола, ні соціалісти, ні інші тодішні політично активні кола не докладали сил надмірно для того, щоб посунути якнайбільше вперед розвиток нашої політичної думки. Тому теж треба сподіватися, що і в майбутньому, зокрема на тлі своєрідної посухи та ізоляції в політичному луманні, за певних умов може відбугтись відродження такої чи іншої упрощеної, однобічної філософії боротьби. Зокрема, в атмосфері національної кризи, голий політичний ірраціоналізм може навіть брати легко верх над іншою політичною думкою. Крайній тиск викликає крайню реакцію і в тому нема нічого дивного. Але йдеться власне про те, щоб не звести при тому й саме поняття одержимості до якогось однобічного волюнтаризму, бо як писав В. Мороз, так потрібна в боротьбі одержимість — "не екстремізм і не вибуховість" і що "вибуховими бувають частіше налоскотані емоції"¹¹.

Справа в тому, щоб не мішати поняття одержимості із упрощеним волюнтаризмом та ірраціоналізмом. І волюнтаризм і ірраціоналізм як політичні категорії є лише тоді ефективні, якщо вони випливають із візії оформленої ідеї і здійснюються в плані політичної конкретної програми. Приклад, що його наводить В. Мороз про "одержимість" апостолів, яких він змальовує (за Ренаном) як мало освічених в порівнянні з

римськими філософами — туже добрий, але лише, як підкреслення глибини живучості й актуальності християнської ідеї супроти вже відкилої, відмираючої консервативної і затнилої ментальності поганського Риму.

Великість і актуальність ідеї не полягає в їхній софістикації вченості, але власне у самій їх простій великоності і сучасності, як початку майбутнього...

Також не треба забувати, що в добу індустріального суспільства, комп'ютерів і модерної соціології "прості" апостольські слова не вистачають і в цьому вже переконалась навіть католицька церква, дослісуючи своє вчення до нових вимог, змушена все більше переходити з мови апостолів на мову соціологів і психологів.

По-третє, висуваючи оренівську, тоталітарну концепцію політичної і державної організації, яка мала скріпити наш політикум, Донцов сприяв якраз протилежному, бо в кінцевому наслідку така концепція означала розподіл і розбиття суспільності. Протиставлення т. зв. інтер'єрального націоналізму в оренівській формі решти політичного світу клало основи не під тотальну мобілізацію всіх народних сил, але під їхній тотальній двоподіл і самопожирання. Зрештою передсмак оренівського "порядку" ми частинно вітчули в період розламу в ОУН на початку війни між Німеччиною і СРСР. Якраз історія розламів в ОУН і їхніх імплікацій для цілого нашого політикуму повинна послужити одним із найбільш переважливих свіжих аргументів в локаз того, що лише на базі демократизму є можлива найширша мобілізація всіх сил народу.

Є явним, що оренівсько-тоталітарна система виключає всяке нормальне розв'язання будь-яких ідейнопрограмових спорів, а у випадку персональних контроверсій і їх вбирає у "засадничі ідейні форми" та "ідеологізує" особисті й організаційно-технічні справи. Без елементу виборності і відповідальності, яка є в демократичній системі, всякі спори автоматично ведуть в оренівсько-тоталітарній системі до розколів, самопожирання і т. д.

Але знову: проблема демократії — це не тільки соціально-політичне питання, але в першу чергу психологічне. Взаємореснект, пошанування інакшої думки, солідарність, співпраця, компроміс, затнуздання егоцентризму, узгідненість і ірраціоналізм це — визрілий політично патріотизм, порозуміння, виключення майоризації і міноризації, міцне відчуття національної сдності — всі оті основні психологічні елементи демократії є можливі лише у розвиненій, дозрілій сільності. І вони мусять вирости у нас, якщо ми не хочемо, щоб знову повторились трагічні експерименти більших чи менших "руїн" що про їх прототип писав у свій час Самийло Величко: "Упала гарна тогобічна козацька Україна, як той давній Вавилон, город великий — через тодішню незгоду козаки всі пропали, самі себе звоювали"

І по-четверте, представляючи Росію, як якусь лиявольсько-містичну, але водночас і примітивну силу, Донцов і його однодумці давали фальшивий, чи щонайменше однобічний її образ, який аж ніяк не покривався з дійсним станом. А якраз в політичному плануванні і війні можна керуватись всім, лише не власними крайньо-суб'єктивними уявленнями

Треба теж пам'ятати, що сила має різні свої виміри і самої духовно-культурної переваги у політичній боротьбі не вистачає. Якраз власне невні психологічні елементи — впертості, витривалості, послідовності і т. д. — відіграють тут не раз важливішу роль, ніж самі культурні вартості. Зокрема, не слід ними "компенсувати" інші силові фактори, і в той спосіб створювати суб'єктивний комплекс уявної чи справжньої вищості. Для цього не допоможуть теж екскурсії в історію з метою близнуги в сучасному злобулками предків. Так, фактам є, що ми, наприклад, вчили у свій час росіян азбуки і культури, 1649 р. українці заснували в Москві першу в Росії організовану школу, вони ж пізніше

зарганізували в цій же Москві слов'яно-греко-латинську академію. Семен Погоцький вчив грамоти царевичів Олексія і Федора та царівну Софію, цар Петро І-й посылав російську молодь на nauку в Києво-Могилянську академію, та ж сама Академія ще при кінці XVIII ст. постачала учителів на всю Росію. Ми дали росіянам спископів, філософів, вчених, педагогів. Арсеній Сатановський, згаданий вже Семен Погоцький, Степан Яворський, Теофан Прокопович — який разом з Кантемиром очолював тодішню російську літературу і nauку, не тільки найважливіші імена із ряду тих, які цивілізували російський народ. Граматика Мелетія Смотрицького поклала основи під російську орфографію і недарма Ломоносов назвав її "вратами ученості". Український вплив на російську церкву був такий великий, що ще до початку XIX ст. по церквах в Московщині скрізь панувала українська вимова. Росіяни вчилися з підручників українських авторів, українці перевіряли їм церковні книги: українцям, а не росіянам патріарх Нікон доручив вести першу друкарню в своєму Іверському монастирі; перекладали з західної літератури йшли просто з України, або їх робили в Росії українці; класицизм прийшов з України, театр поставив росіянам львів'янин Степан Чижинський. Згадаймо теж про те, що від нас росіяни не лише навчились друкарства, але й модерного письма із розділом слів, українці були "екзаменаторами" у російських школах, українська пісня і музика наслідувалась росіянами, навіть "німецьку одежду" ми принесли росіянам ще перед Петром І-м. Можна списати томи про вплив українців на освіту і виховання росіян. Все це, без сумніву, показує дуже глибокі коріння і величезне багатство нашої духовної культури і повинно служити нам постійно наслагою у скріпленні нашої національної ідентичності. Але одночасно ми мусимо приглянутись, як ми виглядаємо самі, сьогодні, і з якими перспективами на майбутнє. Самозрозуміло, що якраз в наші часи духовно-культурні і науково-технічні елементи є куди важливішими вимірами сили, ніж вони були в минулому, але, на жаль, об'єктивно треба призвати, що і в цих ділянках — поза загальною культурою наших народних мас — "примітивні" росіяни в багато чечому нас перегнали внаслідок нашої політичної слабкості.

І тому було б великою помилкою недооцінювати росіян, а навпаки, треба реально оцінювати всі силові фактори тієї нації і зокрема силу їхньої провідної верстви, яка постійно знаходила підтримку в російській масі навіть у найбільш карколомних імперських задумах. Пригадаймо, що коли ми починали нести культуру й цивілізацію росіянам, за академіком Пипіним, в Росії був лише "церковный фанатизм, вражда к науке, упрямый застой, иравственное одиличие і ожесточение"¹². Але ні цей стан, ні наші впливи не перешкодили росіянам пізніше в тому, щоб розбити нас політично...

Було б теж помилковим і передусім найвним знечінювати з чисто політичних мотивів російську культуру і зокрема літературу. Достоєвський, Пушкін, Толстой та інші можуть нам подобатись менше, чи більше, але їх заперечувати як літературу, було б лише шкідливим нонсенсом для нас самих. А передусім ми себе осмішили б тим перед світом і самими собою. Треба розрізняти між культурою і політикою, бо ж вкінці ніхто інший, як цей же Достоєвський представив у візії майбутнього сталінський режим, оту "шагаловиціну" 20-го століття. Зрештою небезпека російського політикуму не в Толстих, Достоєвських, Пушкінів, але в Грозних, Петрах, Ленінах, Троцьких, Сталінах і їхніх послідовниках.

Мюнхен

* Мова тут, очевидно, тільки про автономічно-федеративну дію стосовних історичних персонажів, а не їхню щільну політичну діяльність. Бо ж ясно, що "Глухівські статті" Многогрішного були куди кращі, ніж московські статті Брюховецького, яких перші — по

суті — анулювали. Многогрішний боронив автономічних прав України, так само, як Семойлович, передусім, як решток гетьманської держави, яких залишалось все менше внаслідок трагічного Переяслава. Грушевського, очевидно, теж не можна ставити на рівні з Скрипниками чи Шумськими. Скрипник, наприклад, ніколи не стояв за повну самостійність України, в той час, коли Грушевський очолював самостійну українську державу і був батьком українського відродження національного. Але одночасно, у всіх цих випадках, на певному етапі їхнього вияву, мали місце до цього з прикладами політичної провінційності і об'єктивної, і суб'єктивної.

- ¹ Franziska Baumgarten. Demokratie und Charakter. Rascuer Verlag. Zverich—Kindler Verlag. Muenchen, с 63
- ² Там само. — С. 61.
- ³ Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. — Львів—Київ, 1922. — С. 106.
- ⁴ Там само. — С. 106.
- ⁵ Бочковський О. І. Наука про націю та її життя. — 2-е вид. — Нью-Йорк, 1958. — С. 68.
- ⁶ Охримович Ю. Цит. твір. — С. 107
- ⁷ Tung C. Psychologische Typen. Rascuer Verlag. Zverich, 1960, с. 527
- ⁸ Ребет Лев. Світла і тіні ОУН. — Мюнхен, 1964. — С. 46—47
- ⁹ Там само. — С. 47.
- ¹⁰ Там само — С. 44—46.
- ¹¹ Мороз Валентин. "Серед снігів" Сучасність, 1971, кн. 3 — С. 72.
- ¹² Пыпин А. История русской литературы, т 11. — СПб 1902. — С. 380.

Коротко про автора

Анатолій КАМІНСЬКИЙ — один із найвидоміших сучасних вчених культурологів і політологів української діаспори, професор (нині декан) Українського Вільного Університету в Мюнхені. Автор ряду книг, особливо цікавими з яких для дослідників питань етносиології та етнополітики є: "На новому етапі" (1965), "Динаміка визвольної боротьби" (1973), "Гласність. Перебудова і демократизація на Україні" (1990).

Професор А. Камінський належить до кола тих політологів, філософів, етнологів і публіцистів світу, які ще до початку перебудови на Сході Європи надавали особливого значення принципу "пліоралізму думок" для нормальної життєдіяльності суспільства. Цей принцип є основою основ демократії, він є повним запереченням тоталітаризму, який приніс стільки лиха людству. В переговорі до книги А. Камінського "Динаміка визвольної боротьби" всесвітньовідоме видавництво "Сучасність" справедливо зазначило: "Розвиток українського політичного думання автор в сучасному і майбутньому вбачає в принципі ідейно-програмній і методологічній різноманітності та багатогранності, як заперечення дотеперішнього тоталітаризму". Діяльність А. Камінського як вченого, публіциста, керівника Українського відділу радіо "Свобода" професора Українського Вільного Університету в Мюнхені в наші дні високо оцінюють представники української інтелігенції, культурологи та письменники (Див., зокрема, статтю В. Карпенка "Літні стулії під небом Баварії" — "Вечірній Київ", 27 лист. 1997 р.)

Статтю А. Камінського подаємо (з незначними скороченнями) за виданням: "Динаміка визвольної боротьби", стор. 29—50

З добірки взірців української поезії ХХ століття, приурочених до народного свята Різдва Христового

РІЗДВЯНИЙ СОНЕТ

Незмінний свідку пращурів моїх,
Золотооке небо! Ясний світ!
Тобі мої замислені привіти.
Акорди перші співів різлявних!
Під дальній звук уроčистого дзвону

Ви воскресили вбогий Вифлієм
І склону над яслами Мадонну
Ви світите перед великим днем
Над білою кривавою землею —
Нового світу новою зорею.

Максим Рильський

КОЛЯДКА

Ой, колядо-колядине!
Ішла полем господиня,
З торби жито брала,
Ниви засівала.

Вроди, Боже, жито
На довгі літа,
На щастя родині
І всій Україні.

Катерина Перелісна

Продовження добірки, див. с. 39, 67, 88, 93, 98, 104, 116, 120.